

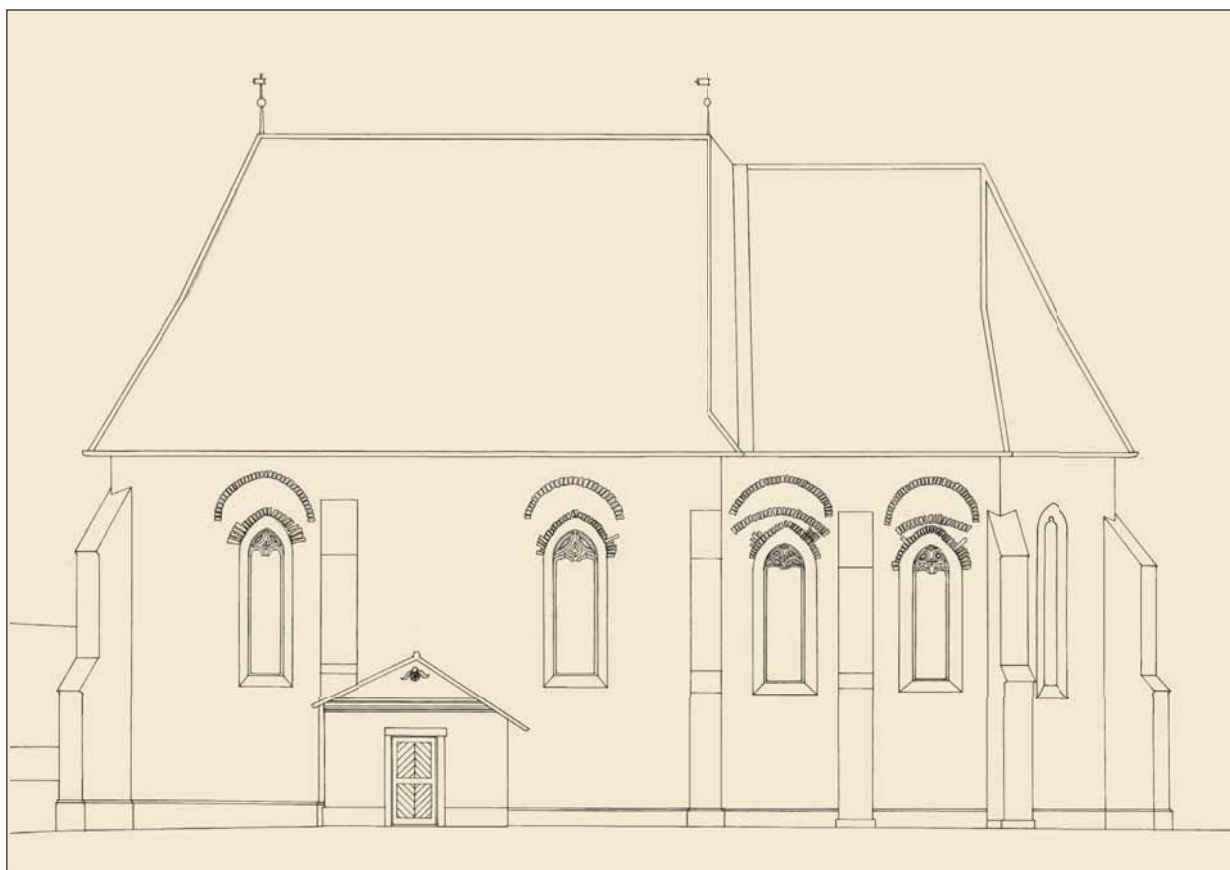
Papp Szilárd

Nagyszekeres, református templom

A Szamosháton fekvő és a XII. század végétől ismert, elnevezése alapján királyi szolgálónépek, szekeresek által lakott településnek csak nemrég sikerült a középkori említéseit a körülötte fekvő, s történetével szorosan összefonódó másik három, szintén Szekeresnek hívott település adataitól valamelyest megnyugtatóan szétválasztani. Így ma már biztosnak tekinthető, hogy az 1332–1334-es pápai tizedjegyzékek szekeresi papjai nem idevalósiak voltak, hanem a kisszekeresi templom után fizették a tizedet. Annak a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt, 1351-ben említett szekeresi kápolnának viszont, amely

számára Szekeresi László fiai az erdélyi püspöktől ekkor kaptak engedélyt, hogy misézhessenek benne és papot is tarthassanak, Nagyszekeresen kellett állnia. Az engedélyben említett anyaegyház, melynek jogai nem sérülhettek, azaz amely alá a nagyszekeresi kápolnát rendelték, a kisszekeresi templom volt.¹ Miután a középkorban nem ismerjük több említését a nagyszekeresi egyháznak, nem tudjuk megmondani, hogy mikor vált önálló plébániává.

A középkori formáját jórészt megtartó, átlagos méretű, keletelt falusi templom a Gógó-patak által körbefogott, kisméretű szigeten áll.² A templom téglalap alaprajz

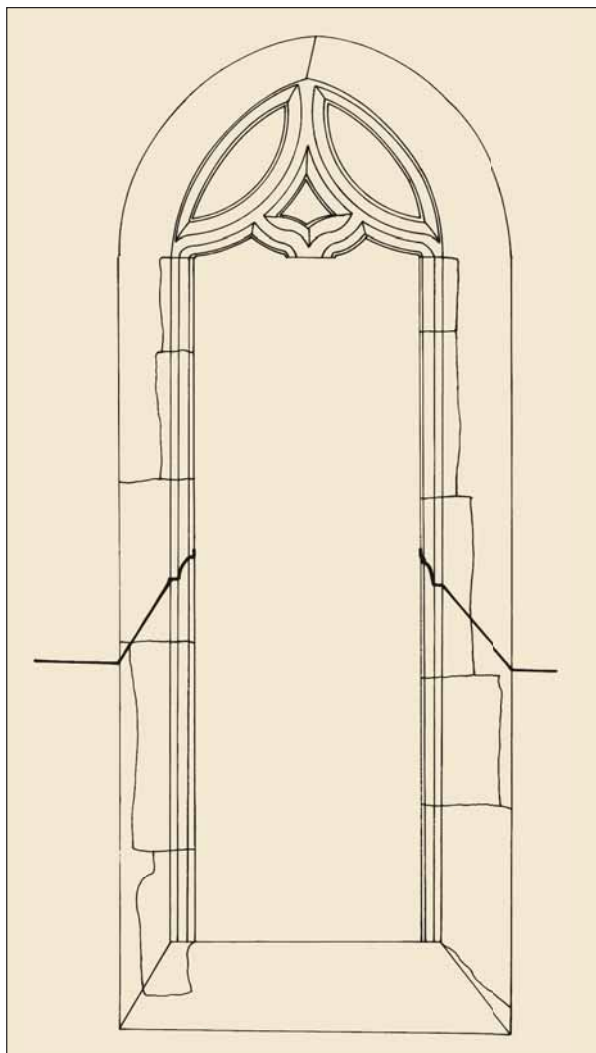
1. A templom déli homlokzata a falkutatás során

2. A hajó déli ajtaja

zú hajóból és hozzá keletről csatlakozó, nagyjából egy-egy falszélességnivel keskenyebb szentélyből áll. A nyolcszög öt oldalával záródó szentély két boltszakasz hosszúságú. A templomnak falazott tornya nincs, és a középkorban sem volt. A szentélyhez északi oldalánál egykor sekrestye is tartozott, melynek alapfalait feltárták, szentélybe vezető ajtaját és tőle keletre egy sátozott lezárású, kis méretű fülkét kibontották.³ Mind a hajót, mind a szentélyt a sarkokon átlós elhelyezésű támpillérek támasztják.⁴ Támpillér épült továbbá a hajó északi és a szentély déli falának középhez, valamint a hajó déli falához is. Utóbbi a hajó déli ajtaja miatt a középtengelytől némileg nyugatra eltolva, ma részben az előcsarnok nyugati falába beépülve látható. A támpillérek teljesen egységes, kétoszlatú kialakításúak, fedlapjuk és vízvetőjük eredeti formáját nem ismerjük. A templom alapozása alul egy-két sor kőből, felette téglából készült, s a lábazati részen is vegyesen alkalmaztak törtkövet és téglát. A lábazat felett a falakat téglából emelték, amihez felhasználtak rövidebb végükön sötétebbre égetett téglákat is, de a falban minden rendszer nélkül elhelyezve őket.⁵ A szerkezeti elemek kőből faragták.

A templomon egységesen körbefutó lábazat párkányát a téglák kétlépcsős visszaugratásával alakították ki. A középkori főpárkányra vonatkozóan nincsenek információink, ma a falak tetejére közvetlenül ül rá a tetőszerkezet.⁶ A hajó nyugati homlokzatát egyetlen, közepén elhelyezkedő, csúcsíves ajtó bontja meg. Keretének profilja a nyílás felé félhomorlatból, vékony rézsűből, félpálcagból és rézsűbe metszett félhomorlatból áll. A pálcag a záradékban átmetsződik egymáson, a vállvonalnál pedig szétválik, hogy részben kövesse tovább a nyílás ívét, részben pedig függőlegesen fusson tovább felfelé, beleolvadva a mellette lévő homorlatba. A profil a lábazat rézsús felületű lezárásából válik ki. A hajó déli falán két csúcsíves ablak, s közöttük egy, ma az újkori előcsarnokban lévő ajtó látható. Az ajtó szemöldökgyámos záródású, profilja két rézsűbe metszett félhomorlat között egy kör-

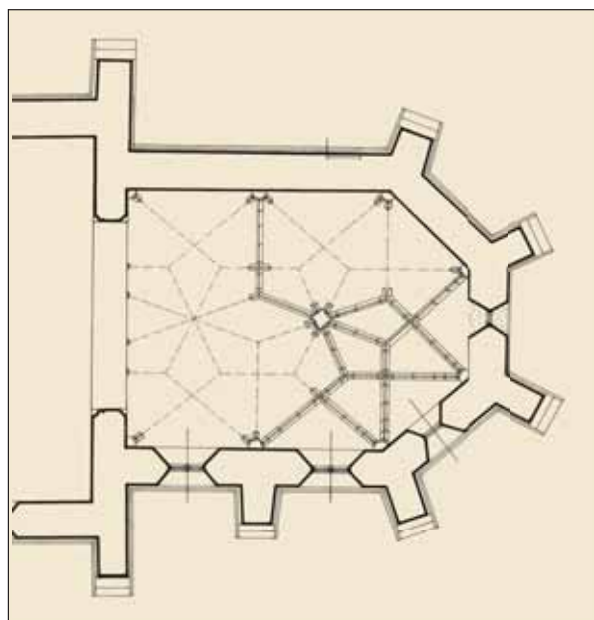

3. A hajó keleti ablakának felmérése

4. A templom délkelet felől

tetagnál áll.⁷ A szemöldökrészen nem csak a körtetagnak metsződik át egymáson a nyílás ívének megfelelően, hanem a szélső részből kiválva egy párkányprofilú tagozat is. A keretprofil részsűs felülettel záródó lábazati tömbből indul felfelé. A kaput a középkorban is védte valamiféle nyitott előépítmény, melynek lábazati részét és gerendafészkeit a kutatás során megtalálták.⁸ A hajó ablakainak kialakítása, mérete és elhelyezése megegyezik. Részsűs bélletűek, kétosztatúak, és záradékrészüket orrtagokkal nem díszített, részben eltérő formájú mérmű tölti ki. A keletrebbre lévő nyílásai félkörívvel, a másikéi nyomott számráthátíval vannak lezárva.⁹ A falkutatás során az ablaknyílásokkal kapcsolatban egy nem teljesen ismeretlen, de legalábbis ritkán dokumentált jelenség volt megfigyelhető, ami a szentély déli falának ablakainál és a szentségfülkénél is jelentkezett.¹⁰ Az ablakbélletek két oldalától nagyjából egy-egy téglányira függőleges falelválás húzódik felfelé, melyet jóval az ablakok záradéka felett téglából falazott, félköríves áthidalás zár le. E felület közepén helyezkednek el az ablakok, a köztük és az elválás között lévő részt ugyanolyan téglákkal és habarccsal falazták ki,

5. A szentély alaprajza a rekonstruált boltozattal

mint amit a templom falazatainál máshol is használtak. A félkörös áthidalás és az ablakok záradéka közti falba belebontva az derült ki, hogy a falnak itt csak a külső és a belső falsíkját építették meg téglából, a köztes részt homokkal és törmelékkal töltötték ki. Mindez arra utal, hogy az építkezés során az ablakoknak – és a szentség-háznak is – először kihagyták a helyét, és később, de még a munkálatok befejezése előtt alakították ki az ablakká-vákat, és helyezték el benne a faragott kőelemeket.¹¹ A bélétek kőelemei ráadásul nem fogják át a teljes falszélességet, hanem külső és belső oldalukon téglával vannak kipótolva.¹² A hajó északi falán az említett támpilléreken kívül más részlet nem látható.

A szentély déli felét ablakok nyitják meg. Egy-egy csúcsíves ablak helyezkedik el déli falának mindkét szakaszában, melyek a hajón lévőkől csak mérműveik formájában térnek el. Itt mindkét mérműnél ötvözték a nyílásoknak a hajóról már ismert, félköríves és nyomott számrhátíves lezárását, felettük két-két, „összeboruló” halhólyag látható. Orrtagok itt sem tűnnek fel. A délkeleti falszakaszon az eddigiektől eltérő, keskenyebb, egyosztagú, jóval magasabb és záradékában egy-egy orrtaggal díszített, csúcsíves ablak jelenik meg. Végül a záradékfalszakaszt is megbontja közvetlenül a tető alatt egy kisebb méretű körablak. A szentély északi falán az egykori sekrestyére utaló, már említett részletek jelennek meg. A sekrestye feltehetően dongaboltozattal volt fedve, melynek boltválla és tetőzetének lenyomata az északi szentélyfalon előkerült.¹³

A hajó belsejében az eddig leírtakon kívül középkori részlet nincs. A csúcsíves diadalív pillérei a vállvonalig téglából falazottak, és tagolatlanok. Itt homorúan íves felületből válik ki a szentély felé élszedett, a másik oldalon félpálcátagból és nagyméretű negyedhomorlatból álló profil. Az északi szentélyfal nyugati szakaszában a legutóbbi helyreállítás során érzékeltették az elfalazott sekrestyeajtó körvonalát. Az északkeleti falszakaszon reneszánsz szentségfülke látható.¹⁴ Az álló téglalap alakú fülkét konzolkó támasztja alá, melynek felületét utólag simára faragták le. A fülkekeret profilja két lemeztag között laposan kidolgozott negyedpálcátagból áll, a profil lábazat nélkül indul a keret aljáról. A keretet felül vízszintes párkány, felette félköríves lunetta zárja. Előbbi profilja fogrovtából és szímatagból áll, a lunetta felületét kagylódísz tölti ki. A déli szentélyfal keleti szakaszában szegmensíves záródású, falazott ülőfülke látható, a délkeleti falszakaszon sátoztetős lezárású, kisméretű fülke mélyed a falba.

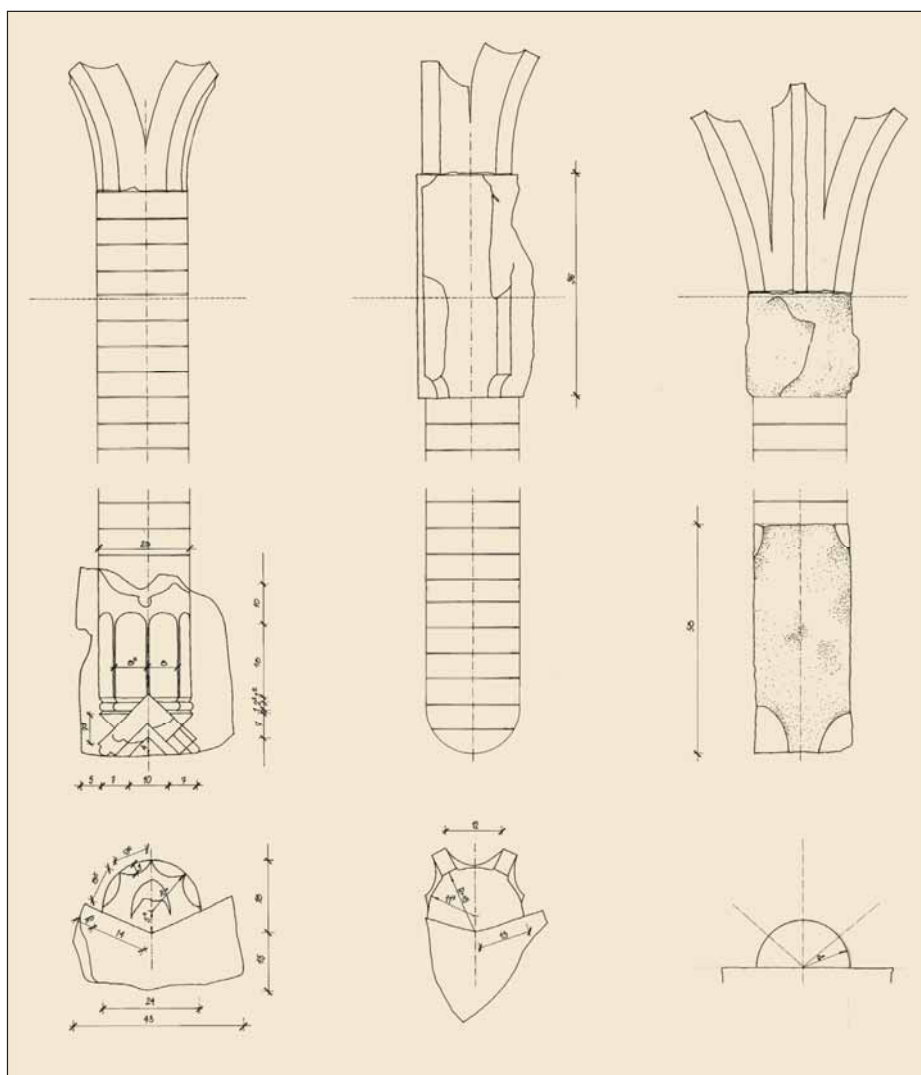
A szentély eredetileg bordás boltozattal volt fedve, melynek elemeit a boltozat újkori lebontása után a déli előcsarnok falainak építéséhez használták fel.¹⁵ Az innen kiszedett, nagyobb mennyiségű kőanyag és a szentélyben

lévő lenyomatok alapján az egykori boltozatot elvben rekonstruálták, és bordarendszerét részben vissza is építették.¹⁶ A szentélyben a boltindításoknál ugyanaz a jelenség volt érzékelhető, mint az ablakok és a szentségfülke esetében. Az indítások helyeit függőleges sávban kihagyták, s a kőelemek behelyezésével együtt falazták ki

6. Szentségfülke a szentély északkeleti falán

e sávokat.¹⁷ A boltozat az ablakok könyöklőjének a magasságában konzolokról indult. A nyolc konzol közül ma hat látható visszaépítve. Az északnyugati sarokban profilozott tölcserkonzol jelenik meg üres felületű pajzssal. Ugyanilyen, csak legalábbis ma pajzs nélküli, erősen roncsolt felületű konzol van az északi fal középső indításánál, és profil, illetve eredetileg is pajzs nélküli a délkeleti sarokban. Az északkeleti sarok erősen töredezett konzolja egykor talán figurális díszű volt, a két záradéksarokban pedig egy-egy térbe kihajló, profilozott számrhátív díszíti a konzolok elülső részét. A déli fal közepén, illetve a délnyugati sarokban a konzoloknak csak a lefaragott

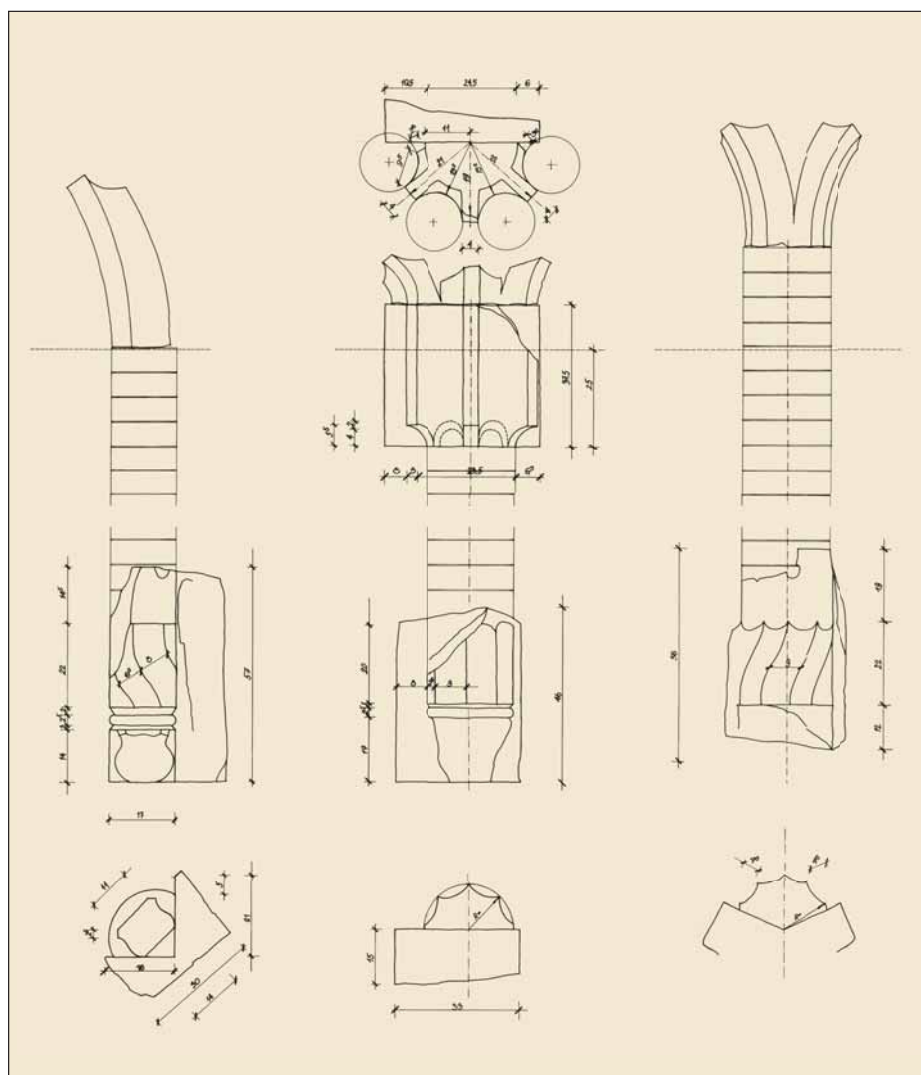

7. Konzolos falpillérek boltindítással a szentélyből

felülete maradt meg.¹⁸ A konzolokról hengeres falpillérek futnak fel, melyek alsó, közvetlenül a konzolok feletti, rövid szakasza kannelúrázott, illetve csavart kialakítású. Nagyjából az ablakok magasságának a felénél a falpillérek felületéről visszametszéssel válnak ki az egyszer hornyolt profilú bordák. A boltozattól a bordaíndítások és egyes bordaszakaszok mellett egy négykaréjosra kiegészíthető keretben címerpajzs kis töredékét mutató zárókőnek a harmada-fele és hat, különböző megoldású, részben töredékes bordacsomópont került elő.¹⁹ Ezek alapján, a felújítás során többféle rekonstrukciós megoldás is született a boltozat egykori formájára, mielőtt a jelenlegi, visszaépített rekonstrukciót Székér György kidolgozta.²⁰

A két zárókő körül csillagformákat mutató hálóboltozatnak a környékről nem, de Magyarország egyéb területeiről és Közép-Európából számos példája ismert.²¹

A kutatások alapján a templom – eltekintve újkori toldalékaitól: előcsarnokától és fa harangtornyától – egyetlen periódusban jött létre. Ez nem csak falaira, hanem részletmegoldásaira is érvényes.²² A késő gótikus ajtókeretek és mérművek, illetve a hálóboltozat együttes megjelenése a reneszánsz szentségtartóval az 1500 körüli és utáni időszakra mutat.²³ Ha sorba vesszük az egyes szerkezeteket, azok formái szintén ezt a periódust jelölik ki a templom építési idejének. Az ajtókeretek profiljának együttes tagozatátmetasződései és -szétválásai némi előz-

8. Konzolos falpillérek boltindítással a szentélyből

mény után az 1480-as évek udvari építkezésein jelentek meg, és terjedtek el széles körben, hogy egészen a gótika végéig használják őket.²⁴ Az orrtaggal egyáltalán nem bővített mérmű leginkább szintén ennek az időszaknak a jellegzetessége, ahogy a konzolok, vagy a rekonstruált boltozatforma hazai párhuzamai is.²⁵ Kivételes megoldása a templomnak a szentély záradékának konzoljain látható, térbe kihajló számárhátív, amely angliai gyökerek után a XV. század első harmadában jelent meg német földön, de Magyarországon a Mátyás-kornál korábról nem ismert.²⁶

E datálás miatt a ma álló templom nem lehet azonos az 1351-ben említett kápolnával, melynek a nyomait sem

fedezték fel a jelenlegi épületben, vagy annak a helyén.²⁷ A kápolna tehát vagy nem maradandó anyagból készült, és így teljesen elenyészett, de az sem teljesen kizárt, hogy más helyen állt. A fenti időszakban Nagyszekeresnek számos középnemesi (Bornemissza, Cégényi, Kende, Kölcsei, Kömörei, Nagy, Rozsályi-Kun, Újhelyi) és főnemesi (Bátori, Drágfi, Perényi) tulajdonosa volt, így a fennálló templom építetőjének vagy építtetőinek meghatározása erre vonatkozó konkrét adat nélkül nem lehetséges.²⁸

A felméréseket Sedlmayr János, a felvételeket Mudrák Attila (2., 6., 9–11. sz.) és Papp Szilárd (4. sz.) készítette.

9. Konzol a szentély délkeleti sarkában

10. A szentélyboltozat kiegészített záróköve

11. A rekonstruált szentélyboltozat

JEGYZETEK

- ¹ NÉMETH 2008. 283–284.; MEZŐ 2003. 443. (a pápai tizedjegyzékek adatai itt még Nagyszekeres alatt); MMT XII.: 113. (a pápai tizedjegyzék, s az 1345-ös birtokmegosztó oklevél adatait – itt 1315-re datálva – még Nagyszekeresre vonatkoztatva).
- ² A templomra ld.: MMT XI.: 113–116. (Gergelyffy András); LUKÁCS 1983. 35–43.; LUKÁCS 1996. 366–367.; továbbá az 1981–1983 között Lukács Zsuzsa vezetésével történt ásatás és falkutatás dokumentációját: KÖH Tervtár, ltsz.: 24062., 25307., 25308.
- ³ A sekrestye keleti fala a szentély északkeleti támpillértől kevéssel nyugatra csatlakozott a szentély falához, nyugati fala pedig a hajó északkeleti sarkának futott neki. Ezen a helyen korábban nem állt támpillér, a jelenlegit az 1970-es árvíz után építették betonból. Erre és a sekrestye részleteinek előkerülésére ld.: LUKÁCS 1983. 36, 40.; KÖH Tervtár, ltsz.: 25307.
- ⁴ Ez alól csak a hajó délkeleti pillére kivétel, amely merőleges a déli falra.
- ⁵ LUKÁCS 1983. 36.
- ⁶ LUKÁCS 1983. 40.
- ⁷ A topográfiában látható profilrajz körtetag helyett pálcatagot ábrázol, és a nyílás felé eső vékony rézsű nem jelenik meg rajta, ld.: MMT XI.: 114., 139. ábra – balra eső rajz.
- ⁸ LUKÁCS 1983. 37., 39.
- ⁹ A hajóablakok és a szentélyablakok elfalazott mérművét az 1980-as években történt helyreállításkor bontották ki, s ekkor pótolták a mindenhol hiányzó ablakosztókat is, ld.: LUKÁCS 1983. 37.
- ¹⁰ Ld. még a szamosbecsi és a túriscsei református templomnál is.
- ¹¹ LUKÁCS 1983. 37.; KÖH Tervtár, ltsz.: 24062. Ellentétben a szentélyablakokkal, ahol az áthidalás közvetlenül az ablakok záradéka felett ível, a hajó ablakainál ezek jóval a nyílások bélletzáradéka felett húzódnak. Utóbbiaknál eredetileg talán magasabb ablakokat terveztek.
- ¹² KÖH Tervtár, ltsz.: 24062.
- ¹³ LUKÁCS 1983. 40.
- ¹⁴ A keret korábbi állapotára és kiegészítésére ld.: LUKÁCS 1983. 41.; LUKÁCS 1996. 366.; KÖH Tervtár, ltsz.: 25307.
- ¹⁵ LUKÁCS 1983. 37–39., 41.
- ¹⁶ KÖH Tervtár, ltsz.: 24062., 25307.
- ¹⁷ KÖH Tervtár, ltsz.: 24062.
- ¹⁸ KÖH Tervtár, ltsz.: 24062. A szentélyfalakból a boltozat megszünte után a kőelemeket majdnem mind kiszedték, hogy felhasználják őket a déli előcsarnok építéséhez. Az egyes konzolok és pillérelemek eredeti helye a falban lévő fészkekben megmaradt, a kőelemek különbözőképpen kialakított falazási tömbjének formáját felvevő habarcsmaradványok alapján egyértelműen meghatározható volt. E meghatározást alátámasztották a faragványok illesztési síkján található elhelyezési számok is, melyek az elemek újrendezésénél kiadták a megfelelő számsort (Szekér György szóbeli közlése).
- ¹⁹ KÖH Tervtár, ltsz.: 24062.
- ²⁰ Arról, hogy a rekonstrukció pontosan min alapul, közlés nem jelent meg, és pillanatnyilag erre vonatkozó dokumentáció sem található a KÖH Tervtárban. A megépített verzióban mindenesetre meglehetősen szokatlan, hogy a csak négy bordaíndítással fennmaradt zárókép magába foglaló négykaréja a jelenlegi beépítésben a szentély és a boltozat semelyik tengelyéhez nem igazodik – ahogyan az egyébként szinte törvényszerű lenne –, hanem azoktól kis mértékben eltér.
- ²¹ BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE M. 1994. 291.
- ²² LUKÁCS 1983. 35–43.; KÖH Tervtár, ltsz.: 25307.
- ²³ LUKÁCS 1983. 37., 42.
- ²⁴ PAPP 2005. 87–89., 97–101.
- ²⁵ Orrtag nélküli, kőívvekből szerkesztett mérművekre ld.: PAPP 2005. 91., 134–135. A leginkább tagozatok lábatairól ismert kannelúrázott és csavart díszítés konzoloknál a pannonhalmi kolostor kerengőjében látható (PAPP 1996. 244–245., 7a., i. kép). Tölcsérkonzol feletti csavart díszű faloszlopindítás előfordul a nyírségi Tiszabездé református templomának szentélyében (MMT XI.: 347–349., 436–438. kép), és a somogyi Törökkoppány plébániatemplomában is, ahol a boltindítások megoldása is feltűnően hasonló a Nagyszekeresen láthatókhöz (KÖH Fotótár, poz. ltsz.: 105692.). A boltozat párhuzamaira ld.: BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE M. 1994. 291.
- ²⁶ A forma angliai eredetére ld.: FISCHER 1964. 35., 58. jegyzet. Németországban legkorábban a frankfurti dómtorony 1410-es években kivitelezett kapuinak támpilléreire és baldachinjain (RINGSHAUSEN 1968. 114–115., 123–125.), illetve monumentális formában a landshuti Szent Márton-templom hosszházának 1430 körüli kapuin jelent meg (NUSSBAUM 1994. 223–224., 158. kép). Ilyen számráthátékkal díszített baldachin ismert a budai vár ásatásából, Mátyás vagy II. Ulászló idejéből (PAPP 2005. 154., No 12., 36. kép); a bártfai (Bardjov) plébániatemplom Kassai István által készített szentségházáról az 1460-as évekből (MM 1987. I.: 668., II.: 1606. kép), és talán szintén tőle, valószínűleg az 1470-es évekből a diósgyőri vár egy fülkeboltozatáról is (MM 1987. I.: 668., II.: 1592. kép).
- ²⁷ LUKÁCS 1983. 42.
- ²⁸ A birtokosokra ld.: MMT XI.: 112.; MAKSAY 1990. II.: 734.